

Валентина Вікторівна Дубицька
старший науковий співробітник
сектору нумізматики, фалеристики, медальєрики та боністики
науково-дослідного відділу збереження фондів,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
Dubickaya@ukr.net

Valentyna Dubitska
Senior researcher of the numismatics, faleristics, medals and bonistics sector
of the research department of preservation,
National Museum of Ukrainian History
(Kyiv, Ukraine)

**НОВЕ НАДХОДЖЕННЯ ДО НУМІЗМАТИЧНОЇ КОЛЕКЦІЇ НМІУ.
ДАВНЬОРУСЬКА ГРИВНЯ КИЇВСЬКОГО ТИПУ, НОВИЙ РІЗНОВИД**

**THE NEW EXHIBIT IN THE NUMISMATIC COLLECTION OF THE NMUH.
ANCIENT HRYVNA KIEVAN TYPE, NEW TYPE OF THE SHAPE**

Анотація

У 2016 році в колекції НМІУ серед нових надходжень з'явився експонат давньоруської доби – монетна гривня київського типу. Виявилось, що цей різновид форми київських гривень у колекції НМІУ не зберігається. У статті автор досліджує нове надходження на предмет оригінальності, розкриває технологічні особливості виготовлення монетних гривень. Також, на основі попередніх досліджень, автор зіставляє новий різновид з розробленою класифікацією наявних у колекції гривень київського типу.

Ключові слова: Національний музей історії України, Давня Русь, “безмонетний” період, давньоруська гривня, новий тип форми, автентичність

Summary

In 2016 in the collection of National Museum of Ukrainian History appeared an exhibit of the Old Russ period. This is a hryvna so-called of the Kievan type.

It turned out there is not that shape among famous kievan grivnas of the NMUH collection. In this article the author explored a new gryvna on the issue of the authenticity, described the technological features of their manufacture.

Based on previous studies, the author compared the new type with made classification of the kievan grivnas of the NMUH collection.

Keywords: National Museum of Ukrainian History, Old Russ, “Nonmonetary” period, Old Russian hryvna, new type of the shape, authenticity

Цього року до колекції НМІУ Київською міською митницею ДФС через співробітника митного органу Т. Когут на підставі рішення Експертно-фондової ради № 2 від 30.12.2015 р. була передана монетна гривня київського типу. Ця розвідка буде стосуватися питання можливості включення цього предмета до наукового кола. У межах цього дослідження перш за все слід визначитися щодо автентичності монетної гривні.

Більшість науковців вважають, що київські гривні є найстаршими серед різних типів гри-

вень, які перебували у грошовому обігу Давньоруської держави з XI ст. до 1240 року¹.

На думку дослідників, наявність у гривень гладкої основи та пористої поверхні з великими кавернами пояснюється технологією їхнього виготовлення – відливанням². Р. Мінасян вважає, що київські гривні відливали зі срібла у розігрітих формах у гарячих горнах³.

Вага шестикутних злитків переважно становить близько 160 г, що, на думку більшості вчених⁴, відповідає ½ візантійської літри – 327,456 г.

М. Левшиновський вважав, що вага шестикутної київської гривні (38 золотників) пов'язана не з візантійською літрою, а з німецькою маркою (“точное серебро без 10 золотників” – з давньоруських писемних джерел)⁵.

У фаховій літературі міститься інформація про знахідки київських гривень т. зв. “важкої ваги” (бл. 200 г), наближеної до ваги “новгородських злитків”⁶.

Г. Корзухіна вказує на наявність київських гривень збільшеної ваги в скарбах з м. Твер (1906)⁷ та з с. Войтовці Полтавської губ. (1898)⁸. У нумізматичному зібранні Державного Ермітажу (Санкт-Петербург, РФ) “важкі” київські гривні є у невстановлених за походженням скарбах⁹, у Тверському скарбі (1906)¹⁰ та Пронському скарбі (1872) з Рязанської губ.¹¹.

І. Шталенков вказує на відсутність київських злитків “важкої ваги” на території Білорусі¹².

У праці О. Глазунової зазначено, що в колекції ГІМу (Москва, РФ) є “важкі” київські гривні¹³, що походять зі скарбу з с. Велика Снітинка (1900) Київської губ., частина якого перебуває у НМІУ¹⁴. О. Глазунова також зазначає, що гривні з ГІМу виготовлені з низькопробного срібла 400-ї та 600-ї проби.

Вивчення зібрання НМІУ дало змогу виявити різницю у формі та вазі різних підтипів київських гривень.

У своїй статті, присвяченій класифікації гривень київського типу з колекції НМІУ, автор дослідила 53 злитки з колекції гривень НМІУ (приблизно 47%), які поділила на підтипи (пласкі, випуклі та овальні), визначивши особливості їхніх форм та здійснивши кількісну, вагову та, за можливості, топографічну характеристику¹⁵.

¹ Ильин А. Топография кладов серебряных и золотых слитков. – СПб., 1921. – С. 7; Котляр М. Ф. Гривня // Вісник НБУ. – 1996. – № 2. – С. 79; Спасский И. Г. Русская монетная система. – Л., 1962. – С. 54.

² Спасский И. Г. Русская монетная система... – С. 58.

³ Минасян Р. С. Способы изготовления платежных слитков // Петербургский археологический вестник. – СПб., 1995. – С. 170.

⁴ Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України в епоху феодалізму. – К., 1971; Янин В. Л. Денежно-весовые системы русского средневековья. – М., 1956.

⁵ Левшиновский М. С. Спорные вопросы русской нумизматики. – СПб., 1915. – С. 21–22.

⁶ Черепнин А. И. О гривневой денежной системе по древнимкладам // Труды Московского нумизматического общества. – М., 1901; Шодуар С. Обзорение русских денег и иностранных монет, употреблявшихся в России с древних времен. – СПб., 1837; Bauer N. Die Silber – und Goldbarredes russischen Mittelalters // Numismatische Zeitschrift. – Wien, 1929.

⁷ Корзухина Г. Русские клады IX–XIII веков. – М.–Л., 1954. – С. 147.

⁸ Там само. – С. 145.

⁹ Сотникова М., Спасский И. Русские клады слитков и монет в Эрмитаже // ТГЭ – Л., 1979. – С. 63.

¹⁰ Там само. – С. 55.

¹¹ Там само. – С. 53.

¹² Шталенков И. Платежные слитки-гривны в денежном обращении ВКЛ // Банковский вестник. – № 4. – 2006. – С. 26.

¹³ Янюшкина (Глазунова) Е. В. Собрание слитков ГИМ // Нумизматический сборник. – М., 1997. – № 5. – С. 136–154.

¹⁴ Дубицька В. В. Історія створення колекції давньоруських монет і гривень у нумізматичній збірці НМІУ // Національному музею історії України – 110. – К., 2009. – С. 152; НА НМІУ. – Ф. 1. – Оп. 1 дод. – Спр. № 46. – Арк. 21; Там само. – Ф. 1260 – Оп. 1 дод. – Спр. № 12. – Арк. 128.

¹⁵ Дубицька В. В. До питання класифікації давньоруських гривень київського типу в нумізматичній збірці НМІУ // Наукові записки з української історії. – 2013. – Вип. 33. – С. 46–52.

З досліджених злитків 26-ть – пласкі гривні з чіткими гранями, серед яких виділені різновиди з широкими короткими кінцями (5 од.) та видовженими вузькими кінцями (5 од.).

Наступною за кількістю взірців (20 од.) є група випуклих гривень, у якій приблизно в рівній кількості представлені злитки з чіткими та згладженими гранями (відповідно 9 та 11 од.).

Найменш численними (7 од.) є овальні злитки без бокових кутів, серед яких вирізняються 4 взірці з вузькими короткими кінцями та 1 – з широкими короткими кінцями.

Вага злитків різних підтипів коливається у межах т. зв. “легкої ваги” (146–168 г), що має відношення до візантійської вагової системи¹⁶. Різниця у вазі найлегшої та найважчої гривні може пояснюватися особливостями технології виготовлення, при якій певна частка металу вигорає.

За спостереженнями Р. Яушевої-Омельянчик¹⁷, злитки приблизно однієї проби та складу металу мають різну вагу. Це можна пояснити як наявністю двох вимірювальних одиниць ваги – “легкої” та “важкої” візантійської літри (що вплинуло на виготовлення гривень різної ваги), так й існуванням кількох центрів гривневої емісії, які виготовляли різні злитки.

У нумізматичному зібранні НМІУ, за спостереженнями автора, у підтипах пласких та овальних злитків наявна практично однакова кількість “важких” та “легких” гривень, а серед випуклих злитків є незначне переважання “важких” зразків. Проте, з урахуванням несталості зовнішніх характеристик цієї групи гривень, такі дані не можна використовувати повною мірою у науковому дослідженні.

Жодної гривні київського типу “важкої ваги”, які науковці вважають похідною з новгородської грошової системи¹⁸, в колекції НМІУ не виявлено. Це можна пояснити тим, що в музейному зібранні переважають знахідки з колишньої Південно-Західної Русі – території нинішньої України.

Більшість вчених вважають, що характерні для північних територій Давньої Русі “важкі” типи київських гривень перебували в грошовому обігу пізніше “легких” – до початку XIV ст.¹⁹.

Можливо, що “важкі” гривні київського типу з низькопробного срібла є тогочасними підробками; вони були швидше винятком, ніж учасниками давньоруського грошового обігу.

Топографія знахідок київських злитків тягнє до Києва та Київської, а також Житомирської, Волинської, Полтавської, Чернігівської, Черкаської областей²⁰. Їх поодинокі знахідки відомі на території Північно-Західної Русі та у Східній Європі²¹.

Повноцінна топографія визначених підтипів київських злитків неможлива за браком інформації про походження значної кількості гривень з колекції НМІУ²². Частина з них може походити зі скарбів, “розпорошених” одразу після виявлення, про які містяться згадки у нумізматичній літературі²³.

Атрибуція окремих предметів з нумізматичної колекції НМІУ стала можливою завдяки

¹⁶ *Спасский И.Г.* Русская монетная система... – С. 54–56; *Котляр М. Ф.* Гривня... – С. 80.

¹⁷ *Яушева-Омельянчик Р.* Монетные гривны XI–XV вв. (из собрания НМИУ) // *Нумизматика и фалеристика*. – № 1. – 1999. – С. 14–23.

¹⁸ *Черепнин А. И.* О гривневой денежной системе по древнимкладам // *Труды Московского нумизматического общества*. – М., 1901. – С. 98–215; *Шодуар С.* Обозрение русских денег и иностранных монет, употреблявшихся в России с древних времен... – С. 85–100.

¹⁹ *Ильин А.* Топография кладов серебряных и золотых слитков. – СПб., 1921; *Комар О.* До проблеми датування грошових злитків київського типу // *Науковий вісник Національного музею історії України*. – К., 2016. – Вип. 1. – Частина I. – С. 173–176; *Корзухина Г.* Русские клады IX–XIII веков...; *Черепнин А.И.* О гривневой денежной системе по древнимкладам // *Труды Московского нумизматического общества*. – М., 1901.

²⁰ *Котляр М. Ф.* Грошовий обіг на території України в епоху феодалізму... – С. 8.

²¹ *Рузас В.* Серебряные денежные слитки в музее Банка Литвы // *Банковский вестник*. – № 4, 2006. – С. 56–62.

²² *Яушева-Омельянчик Р.* Монетные гривны XI–XV вв. (из собрания НМИУ) // *Нумизматика и фалеристика*. – № 1. – 1999. – С. 14–23; *Сотникова М., Спасский И. Г.* Русские клады слитков и монет в Эрмитаже... – С. 63.

²³ *Антонович В. Б.* Археологическая карта Киевской губернии. – К., 1895; *Беляшевський Н. Ф.* Монетные клады Киевской губернии. – К., 1889; *Корзухина Г.* Русские клады IX–XIII веков...

залученню інформації, що міститься у документах з НА НМІУ. З атрибутованих пласких київських гривень більшість походять зі Старого Києва (садиба Десятинної церкви, вулиць Велика Житомирська та Трьохсвятительська). Більшість випуклих та майже всі овальні гривні – знайдені за межами Києва (Черкащина, Житомирщина).

Ймовірно, злитки, виготовлені в столиці Південно-Західної Русі, мали гарну сталу форму з чіткими гранями. Можна припустити існування й інших центрів емісії злитків київського типу, продукція яких відрізнялася згладженими гранями та відсутністю кутів.

Важливим аспектом у вивченні означеного давньоруського монетного злитка є питання з'ясування його автентичності. Останнім часом на антикварному ринку, внаслідок великого попиту на нумізматичні предмети давньоруського періоду, з'явилася значна кількість підробок. Складність у визначенні автентичності гривень полягає в тому, що вони не містять написів та зображень. Основними критеріями дослідження цих предметів є їхня вага, форма, наявність насічок чи графіті. Вирішальним чинником у вивченні археологічних знахідок є їхнє місце, якщо воно відоме.

Здавалося б, автор, враховуючи результати своїх попередніх досліджень, могла би зіставити отриману музеєм нову гривню зі вже розробленою системою підтипів за формою і вагою. Колекція нумізматичних предметів НМІУ найбільша в Україні та містить предмети з "біографією"²⁴. Проте того типу київської гривні, який репрезентує нове надходження до музейного зібрання, в колекції НМІУ немає.

Досліджувана гривня має такі параметри (Рис. 1):

- вага – 170,36 г;
- довжина – 68,8 мм;
- висота – 15,4 мм;
- ширина – 30,9 мм.

Рисунок 1. Нове надходження до нумізматичного зібрання НМІУ – монетна гривня київського типу. ТКВ-17958.

Порівняно зі взірцями з колекції НМІУ означена гривня коротша та вища, проте пере-

²⁴ Данилевич В. Монетные клады, принадлежащие мюнцкабинету университета Св. Владимира. – К., 1892; Петров Н. И. Коллекции древних предметов и монет, пожертвованные Церковно-археологическому музею при Киевской Духовной академии Н. А. Леопардовым. – К., 1895; Петров Н. И. Указатель Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии. – К., 1897; Страшкевич К. Клады, рассмотренные в минцкабинете университета Святого Владимира с 1838 по 1866 гг. // Университетские известия. – К., 1866 (листопад); НА НМІУ. – Ф. 1260. – Оп. 1дод. – Спр. № 12. – Арк. 1.

буває в допустимих вагових межах (рис. 2). Тому першочерговим є питання визначення автентичності нової гривні. Дослідження структури поверхні металу, характерних пошкоджень, вагових даних гривні дають підстави вважати її оригінальною. Проте під час дослідження цієї гривні виникли кілька питань.

Рисунок 2. Порівняльна світлина монетних гривень київського типу з фондів НМІУ та досліджуваної гривні.

На думку Р. Мінасяна, оскільки київські злитки відливали у гарячі форми-тиглі безпосередньо у горнах²⁵, їхня поверхня була вкрита кавернами. Гривня ж з НМІУ має відносно гладку поверхню.

Під час відливання гривні, форми розігрівали, а коли метал застигав, внаслідок просідання, утворювався жолоб (у центрі основи) та невисокі бортики (по краю). У нової гривні з НМІУ такі бортики та жолоб невиразні.

Аналогією до означеної київської гривні з НМІУ є подібна за формою, однак з дещо відмінними параметрами, опублікована В. Рузасом гривня з нумізматичної колекції Музею Банку Литви (Рис. 3). Крім того, обидва злитки мають подібну структуру поверхні металу.

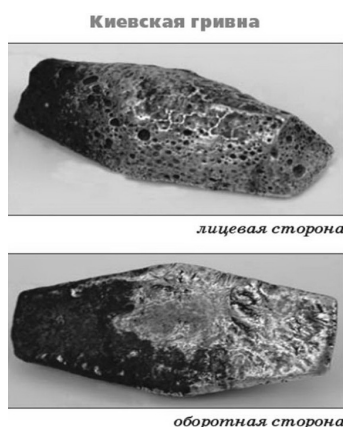

Рисунок 3. Гривня київського типу з колекції Банку Литви. За публікацією В. Рузаса.

Її параметри:

- вага – 168,34 г;
- довжина – 61 мм;
- висота – 19 мм;
- ширина – 31 мм.

²⁵ *Минасян Р. С.* Способы изготовления платежных слитков... – С. 168.

Склад:

- срібло – 80,5 %;
- мідь – 12,9 %;
- свинець – 2,6 %;
- кремній – 2,6 %;
- алюміній – 0,6 %;
- золото – 0,2 %;
- залізо – 0,1 %.

В. Рузас не робить однозначних висновків щодо автентичності опублікованого ним злитка, при цьому відзначає очевидну різницю проби і складу металу порівняно з іншими гривнями з колекції Банку Литви²⁶.

Для того, щоб можна було зробити остаточні висновки щодо автентичності досліджуваної гривні з НМІУ, слід провести опробування та спектральний аналіз її металу на кількісний вміст домішок срібла та порівняти одержані результати з аналогічною інформацією про злитки, автентичність яких не викликає сумнівів.

У фаховій літературі містяться відомості про гривні, виготовлені зі срібла 800-ї, 750-ї, 600-ї проби²⁷. Звичайне опробування гривні з НМІУ показало 916-ту пробу. Опосередкованим доказом автентичності гривні з НМІУ є незначна відмінність проби металу в різних частинах злитка. Така різниця в показниках може пояснюватися тим, що в давньоруські часи під час плавлення метал змішувався нерівномірно.

Результати досліджень гривні з НМІУ не тільки розширяють коло відомих науці давньоруських злитків, а й дадуть змогу дослідникам використати ці дані для проведення експертиз, уточнення класифікацій, складання колекційних каталогів.

²⁶ Рузас В. Серебряные денежные слитки в музее Банка Литвы... – С. 56.

²⁷ Янюшкина (Глазунова) Е. В. Собрание слитков ГИМ... – С. 136–154.